

РИНКОВІ ПЕРЕТВОРЕННЯ ТА СТРУКТУРНА ІНТЕГРАЦІЯ ЕКОНОМІКИ УКРАЇНИ У ГЛОБАЛІЗАЦІЙНІ ПРОЦЕСИ

Анотація. Досліджено шляхи переходу України від командно-адміністративної до ринкової економіки та залучення нашої держави до світового господарства. Сформульовано основні причини розбалансованості економіки України та розглянуто структуру національної економіки за технологічними укладами. Подано рекомендації щодо затвердження програми заходів розвитку конкурентоспроможності економіки нашої держави.

Ключові слова: глобалізація, командно-адміністративна економіка, конкурентоспроможність, макроекономічне регулювання, національна економіка, ринкова економіка, технологічні уклади.

Annotation. Explored ways of transition of Ukraine from command administrative to the market economy and bringing in of our state to the world economy. Principal reasons of disbalance of economy of Ukraine are formulated and the structure of national economy is considered after the technological modes. Recommendations are given from claim of the program of measures of development of competitiveness of economy of our state.

Key words: globalization, command administrative economy, competitiveness, macroeconomic adjusting, national economy, market economy, technological modes.

Вступ. Ринковий тип макроекономічного регулювання в Україні визначено однією з найважливіших стратегічних цілей ще в останні роки перебудови економіки республіки у складі СРСР, а після відновлення у 1991 році державної незалежності проголошено курс на подолання відставання від економічно розвинутих країн за рівнем доходу на одну особу та входження у європейські інтеграційні об'єднання за історично короткі терміни.

Шляхи переходу України від командно-адміністративної до ринкової економіки досліджували багато вчених-економістів [1–7]. Із позиціонуванням України як країни з ринковою економікою постає інше завдання – залучення України до світового господарства.

Зростання взаємозалежності та взаємопов'язаності національних економік країн світу в ході економічної глобалізації робить більш актуальним забезпечення їх конкурентоспроможності, яка є запорукою сталого поступального розвитку.

Термін “глобалізація” широко використовувався для того, щоб описати зростаючу інтернаціоналізацію фінансових ринків та ринків товарів і послуг. Більш за все глобалізація відноситься до динамічного та багатовимірного процесу економічної інтеграції, при якому національні ресурси стають дедалі більш інтернаціонально мобільними, в той час, коли національні економіки стають більш взаємозалежними.

В Україні за останнє десятиріччя декларується становлення відкритої економіки, проте залучення до світового поділу праці виявило нездатність більшості національних виробників утримувати конкурентні позиції як на зовнішніх, так і на внутрішніх ринках, що у свою чергу призвело до негативних структурних зрушень у вітчизняному виробництві.

Постановка завдання. Метою статті є виявлення причин розбалансованості та дослідження структурного розвитку економіки України за роки незалежності, розкриття можливих шляхів інтеграції вітчизняної економіки у світову.

Результати. Перехід від централізованого (командно-адміністративного) до демократично-ринкового суспільного устрою є специфічним феноменом сучасності. Стратегія і методи переходу від економіки командного типу до ринкової – неоднозначні, тому провокують гостру наукову і політичну полеміку. Економісти, які беруть участь у дискусії, здебільшого погоджуються, що швидкість і глибина системних перетворень в

окремо взятих країнах залежить від наявних умов, тому спільного плану дій для всіх бути не може [3, с.121].

Найпоширеніші шляхи переходу від командно-адміністративної системи до ринкової економіки – радикальний та еволюційний. Перший шлях передбачає одночасну лібералізацію практично усіх ринків і цін, причому зростання цін обмежене жорсткою монетарною та фіскальною політиками. Другий – поступове запровадження ринкових відносин упродовж 10–15 років і більше.

До прихильників радикальних змін, або політики шокової терапії, належать Л.Бальцерович, П.Бум, Є.Гайдар, С.Джонсон, В.Клаус, Я.Корнаї, П.Кругмен, Д.Ліптон, А.Ослоунд, В.Пинзеник, Д.Сакс та ін. Адептами протилежного підходу, що отримав назву градуалістський, є А.Бхадурі, Д.Ваніскі, Дж.К.Гелбрейт, К.Ласкі, Ф.Левчик, В.Леонтьєв, Фань Чжань, В.Черняк, Г.Явлінський та ін. [3, с.121].

Уряди України та інших країн СНД прийняли рекомендовану МВФ стандартну стратегію реформування централізованої планової економіки, яка базується на класичних положеннях макроекономічних теорій. Достатня гнучкість методики МВФ дала змогу уряду і центральному банку, з урахуванням специфічних особливостей національної економіки, доповнювати стандартний інструментарій економічного оздоровлення, змінювати пропорції між окремими макроекономічними показниками. Виконання поставлених завдань, і на цьому особливо наголошувалось у стабілізаційних програмах МВФ і Світового банку, забезпечувалося лише за умови комплексного здійснення намічених програм і суворої відповідності витрачання виділених коштів декларованим цілям [8, с.9–12].

Попри очевидний успіх радикальних програм реформування економіки, реалізованих у 1990–1992 рр. у Польщі, Угорщині, Чехії і трьох пострадянських прибалтійських республіках, в Україні та інших країнах СНД надали перевагу поступовому, “не шоківому” реформуванню [9, 10]. Передбачалося, що такий поступовий перехід від адміністративно-командної до ринкової економіки забезпечить мінімізацію економічних і соціальних витрат трансформації (стрімкий спад виробництва, зростання безробіття, зниження життєвого рівня населення тощо). Проте практика поступових реформ засвідчила, що внаслідок цього всі країни СНД змушені були пройти через справжній і притому вельми тривалий “шок” унаслідок кризового спаду ВВП і катастрофічного зниження життєвого рівня населення (таблиця 1).

До початку реформ Україна входила до числа країн із найпотужнішою економікою, посідаючи в 1990 році за обсягом ВВП 30 місце у світі [8, с.296–297], після лібералізації цін із 2 січня 1992 року в Україні розпочався економічний спад, що мав кризовий характер і тривав до 1999 року (рис.1). У результаті економіка України у 2000 році посідала 56 місце серед 208 країн світу [11, с.236–237].

За прогнозами спеціалістів навіть за умови збереження високих темпів зростання сучасної української економіки на рівні 8–9% за рік дореформенні обсяги виробництва вдасться відновити не раніше 2010 року [7, с.21].

Таблиця 1

Динаміка макроекономічних показників у період гіперінфляції в Україні¹

Рік	Інфляція ²		Приріст грошової маси (агрегат М3),%		Приріст ВВП,% до попереднього року
1991	390,0	12,00	130	7,18	- 8,6
1992	2 101,0	28,88	281	11,79	- 17,0
1993	10 256,0	47,09	1 553 ³	26,33	- 16,8
1994	501,0	14,37	72	4,62	- 23,7
1995	281,7	9,01	47	3,26	- 10,3
1996	139,7	2,82	35	2,53	- 10,0
1997	110,1	0,80	32	2,34	- 3,2

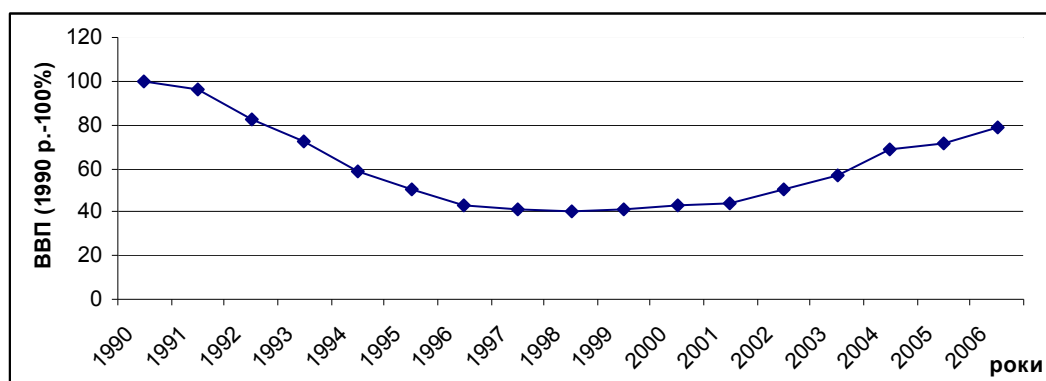
¹ Розраховано за джерелами [8; 10].² Індекс споживчих цін (грудень поточного року до грудня попереднього року).³ При зростанні готівкової емісії у 29,7 раза.

Рис.1. Динаміка ВВП в Україні 1990–2006 рр. (побудовано за матеріалами [12]).

Зазначимо, що, за оцінкою експертів Банку Німеччини, до початку ринкових реформ Україна серед усіх республік СРСР мала найвищий рейтинг економічної незалежності (економічного потенціалу), розрахований за сукупністю дванадцяти показників [7, с.22]: ступенем індустріалізації народного господарства; експортним потенціалом промисловості; сільськогосподарським виробництвом; експортним потенціалом агропромислового комплексу; рівнем забезпеченості промисловими товарами; мінеральними ресурсами; експортним потенціалом сировини; психологічною готовністю населення до підприємництва; географічною близькістю до Європи; рівнем освіти населення; однорідністю населення; рівнем розвитку інфраструктури.

Рівень макроекономічної нестабільності визначається за основними макроекономічними показниками, які характеризують стан справ у тій або іншій макроекономічній сфері. Важливо зважати на стан справ як у фізичній економіці (сфері виробництва), так і в монетарній. Упродовж дев'яти років обсяг національного виробництва зменшувався – наслідок розбалансованості економіки України. Загалом науковці розрізняють 3 причини такої розбалансованості:

1) причини, що склалися внаслідок перебування України у складі СРСР (однорідна галузева структура економіки, монополізація виробництва, незавершеність виробничого циклу, висока питома вага ВПК та ін.) [3; 4; 13; 14];

2) причини, які посилюють розбалансованість економіки України після проголошення незалежності (непослідовність у проведенні економічних реформ, нагромадження тіньового капіталу, зміщення структурних пропорцій економіки України, низька довіра населення до діяльності уряду) [3; 7; 13];

3) причини, що мають трансформаційний характер (чинники, що виникли внаслідок самого здійснення стратегій економічних перетворень – недостатній розвиток ринку, розбіжності між рівнями цін на національних і міжнародних ринках, слаборозвинутість капіталу як фактора виробництва, екстремальні випадки економічної динаміки (високі темпи інфляції, глибокий економічний спад і недозавантаження потужностей, надлишок трудових ресурсів), інституційна недостатність та ін.) [14].

Становлення України, як країни з ринковою економікою, на нашу думку, відбувається у два етапи:

- 1) перехід від адміністративно-командної до ринкової економіки;
- 2) трансформація національної економіки та її інтеграція у світову.

Перший етап умовно завершився у кінці 2005 – на початку 2006 рр., коли 21.12.2005 р. у Брюсселі Євросоюз офіційно ухвалив рішення про надання Україні статусу країни з ринковою економікою. 01.02.06 та 21.03.07 уряди США та Бразилії (відповідно) визнали Україну країною з ринковою економікою [15].

Другий етап триває, проте макроекономічна нестабільність виявляється не лише у від’ємних темпах зростання, а й у погіршенні структури економіки. Саме тому перед економічною наукою стоїть завдання виробити заходи щодо якісно нового етапу трансформації національної економіки та розробки дієвих показників оцінки її глобалізації.

За твердженням науковця М.Д.Кондратьєва, технологічний (наукомісткий) розвиток сучасних цивілізацій пов’язаний з теоріями “довгих хвиль” (технологічних укладів). Він доводить, що науково-технічна революція розвивається хвилеподібно і кожен цикл триває приблизно 45–60 років. Протягом останніх століть в історії технологічної еволюції змінили одна одну п’ять хвиль і склалося п’ять технологічних укладів [16].

Перша хвиля (1770–1830 рр.) сформувала уклад, який ґрунтується на нових технологіях у текстильній промисловості та використанні енергії води.

Друга хвиля (1830–1880 рр.) позначилася механізацією виробництва практично всіх видів продукції, створенням мережі залізниць та морських шляхів.

Третя хвиля (1880–1930 рр.) базувалася на використанні в промисловому виробництві електроенергії, розвитку важкого машинобудування та електротехнічної промисловості на основі сталевих прокатів, нових відкриттів у галузі хімії, становленні хімічної промисловості.

Четверта хвиля (1930–1980 рр.) характеризувалася становленням укладу, який базувався на подальшому розвитку енергетики з використанням нафти, нафтопродуктів та газу, а також засобів зв’язку, нових синтетичних матеріалів. Це ера масового виробництва автомобілів, тракторів, літаків, різноманітних видів озброєнь, товарів тривалого користування, будівництва швидкісних автомагістралей, аеропортів. З’являються та інтенсивно поширюються комп’ютери і програмні продукти для них. Атом спочатку використовується у військових, а згодом і в мирних цілях. На ринку панує олігополістична конкуренція, утворюються транснаціональні корпорації.

П’ята хвиля, що почалася в середині 80-х рр. XX ст., ґрунтується на досягненнях в мікроелектроніці, інформатиці, біотехнології, генній інженерії, освоєнні нових видів енергії, космічного простору, супутникового зв’язку тощо. Відбувається перехід від розрізнених фірм або навіть транснаціональних корпорацій до єдиної мережі компаній, що з’єднані електронними засобами зв’язку, тісно взаємодіють у галузях технології, контролю якості продукції, планування інвестицій.

Шоста хвиля дає поштовх до нового етапу в розвитку медицини та біотехнологій.

Сьома хвиля зумовлює створення технологій “холодного термоядерного синтезу”, що має докорінно змінити енергетичний потенціал земної цивілізації.

Сьогодні все помітнішими стають ознаки наступних – шостого і сьомого технологічних укладів. Розвиток кожного укладу сприяє сходженню цивілізації на новий, вищий рівень, що створює наступність в історичному процесі й значно збільшує економічні можливості суспільства.

Цікавим є структурний аналіз технологічних укладів, здійснений у наукових працях українських та російських учених [17–20].

В Україні у 1999 р. за показником “випуск продукції” вищі технологічні уклади – 5-й та 6-й – становлять приблизно 4%, причому 6-й технологічний уклад, що визначає перспективи високотехнологічного розвитку країни, у нашій країні майже відсутній (менше 0,1%) (рис.2, рис.3).

Наведені дані свідчать про загрозливу ситуацію в економіці України, оскільки сьогодні закладається майбутня структура випуску продукції, де домінуватиме 3-й технологічний уклад [16].

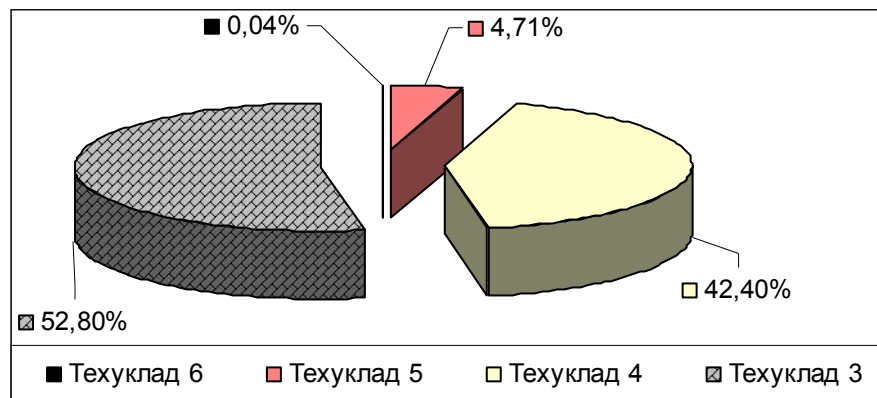

Рис.2. Випуск промислової продукції за технологічними укладами в Україні у 1999 р. (побудовано за матеріалами [21])

Водночас у країнах – світових лідерах технологічного прогресу розвиваються:

- види діяльності 6-го технологічного укладу – біотехнології, зокрема клітинна біологія; аерокосмічна промисловість; нанотехнології; нові матеріали; оптоелектроніка; системи штучного інтелекту; мікроелектроніка; фотоніка; мікросистемна механіка; інформаційні супермагістралі; програмне забезпечення і засоби імітації; молекулярна електроніка; системи управління персоналом;
- види діяльності 5-го технологічного укладу – фармацевтична, автомобільна, хімічна, інструментальна промисловість.

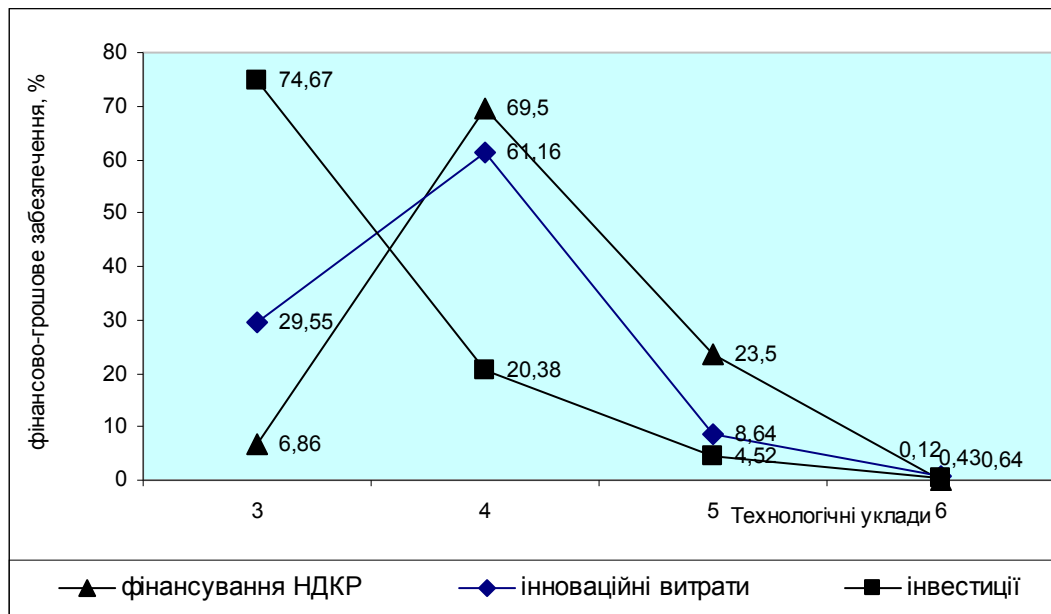

Рис.3. Фінансово-грошове забезпечення економіки України за технологічними укладами у 1999 р. (побудовано за матеріалами [21])

Очевидно, що пріоритети, які фактично сформувалися в Україні за останні десятиліття, не відповідають тим, що поширені у світі. Певний час (з 2000 до 2005 рр.) утримання експортоорієнтованої моделі розвитку, яка ґрунтувалася на торгівлі ресурсомісткими продуктами низького технологічного рівня, забезпечувало позитивну динаміку (таблиця 2).

Таблиця 2

Показники розвитку зовнішнього сектора економіки України¹

Рік \ Показник (млн. дол. США)	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007* (прогноз)
Торгівельний баланс	779	198	710	-269	3 741	-1 135	-5 194	-7 713
Експорт товарів	15 722	17 091	18 669	23 739	33 432	25 024	38 949	41 286
Імпорт товарів	14 943	16 893	17 959	24 008	29 691	35 159	44 143	48 999
Прямі іноземні інвестиції	594	769	698	1 411	1 711	7 533	5 336	4 000

¹Побудовано за даними ЄБРР [12]

Експортуючи низькотехнологічну та імпортуючи високотехнологічну продукцію, вітчизняна економіка втрачає продуктивні робочі місця, новостворену додану вартість. На території України зосереджуються ресурсо-, енерго- та екологічні виробництва. Подальша інтеграція у глобальні політичні та економічні процеси призведе до втрати набутих більшістю національних виробників елементів конкурентоспроможної поведінки.

Реальна стратегія глобалізації економіки України повинна передбачати прискорений розвиток вітчизняних виробництв, які довели конкурентоспроможність на внутрішньому і зовнішньому ринках.

Збільшення податкових надходжень від таких підприємств дозволить сформувати фінансово-бюджетну основу державної підтримки наукомістких виробництв 5-го та 6-го технологічних укладів.

Висновки. Отже, основним напрямком повинно стати структурне реформування національної економіки на засадах інноваційної моделі розвитку. Слід зазначити, що глобалізація відкриває перед людством значні можливості для розширення масштабів обміну товарами, послугами, інформацією, технологіями і капіталом, взаємодії в гуманітарній сфері та духовного збагачення особистості.

Глобалізація торгівлі товарами і послугами відкриває нові та все більш обширні ринки. Глобалізація фінансових ринків сприяє раптовому зростанню інвестицій і значним рухам короткострокового капіталу. Глобалізація конкуренції спонукає до появи нових стратегічних цілей для підприємств. Глобалізація технології відбувається за рахунок швидкості, з якою нововведення розповсюджуються, за рахунок міжнародних мереж, які пов'язують між собою суспільні та приватні центри дослідження. Зрештою, глобалізація корпорацій і промисловості відбувається за рахунок раптового збільшення іноземних прямих інвестицій та переміщення підприємств, підписання угод ділового партнерства та створення стратегічних альянсів, а також поглинання та придбання компаній. Одним із наслідків таких змін є фрагментація виробничих процесів, коли різні стадії виробництва певного продукту здійснюються у різних країнах.

Тому важливим є затвердження на законодавчому рівні програми заходів розвитку конкурентоспроможності національної економіки, а відтак і суб'єктів підприємництва. Затвердження такої програми необхідне ще й тому, що традиційні методи державного управління у відкритій економіці втрачають свою ефективність. Адже держава не є суверенною у виборі форм і методів реалізації економічної стратегії, оскільки пов'язана численними міжнародними нормами та зобов'язаннями.

1. Беседін В. Створення, становлення і трансформування системи планування в Україні // Економіка України. – 2002. – № 5. – С. 4–9.
2. Гош О. Ринок як засіб відродження перехідної економіки України // Економіка України. – 2005. – №9(526). – С. 75–82.
3. Економіка України: десять років реформ / За ред. З.Ватаманюка та С.Панчишина. – Львів: ЛНУ ім. Івана Франка, 2001. – 496 с.
4. Злупко С.М. Перехідна економіка: сучасна Україна: Навч. посібник. – К.: Знання, 2006. – 324 с.
5. Інституційні засади формування економічної системи України: теорія і практика / За ред. З.Ватаманюка. – Львів: Новий світ. – 2000, 2005. – 648 с.
6. Кульчицький Б.В. Сучасні економічні системи. Навчальний посібник. – Львів: Афіша, 2004. – 279 с.
7. Сіскос Є. Ринкові перетворення та особливості макроекономічної стабілізації в Україні і Польщі // Вісник НБУ. – 2005. – № 10. – С. 20–24.
8. World Development Report. Full Report 2000/2001. – New York The World Bank. Oxford University press, Inc., 2002.
9. Bruno M. Stabilization and reform in Eastern Europe. – Washington, 1992. – June 4–5.
10. Schipke A. Taylor A. The Economics of Transformation. Theory and Practice in the New Market Economics. – Berlin: Heidelberg, Springer Verlag, 1994. – 2002.
11. World Development Report 2002. – New York The World Bank. Oxford University press, Inc., 2003.
12. Selected economic indicators May 2007. – EBRD Transition report // <http://www.ebrd.com/country/>.
13. Десять років соціально-економічних перетворень в Україні: спроба неупередженої оцінки / За ред. І.Бураковського. – К.: К.І.С., 2002. – 120 с.
14. Жаліло Я.А. Економічна стратегія держави: теорія, методологія, практика: Монографія. – К.6 НІСД, 2003. – 368 с.
15. www.UkrPersonal.com.ua.
16. Єрохін С. Технологічні уклади, динаміка цивілізаційних структур та економічна перспектива України // Економічний часопис XXI. – 2006. – №1–2.
17. Гальчинський А., Геєць В., Семиноженко В. Україна: наука та інноваційний розвиток. – К., 1997. – 66 с.
18. Глазьев С.Ю. Технологические сдвиги в экономике России // Экономика и математические методы. – 1997. – № 2. – С. 5–23.
19. Глазьев С.Ю. Теория долгосрочного технико-экономического развития. – М.: Владар, 1993. – 310 с.
20. Економіка України: стратегія і політика довгострокового розвитку / За ред. акад. НАН України В.М.Гейця. – К.: Ін-т екон. прогноз., Фенікс, 2003. – 1008 с.
21. Економічна оцінка державних пріоритетів технологічного розвитку / За ред. доктора екон. наук Ю.М. Бажала. – К.: Ін-т екон. прогноз., 2002. – 320 с.